

Bertnæs Uldvarefabrik

Av Knut Moe

Industrien kommer nordover

For oss som lever idag er det vanskelig å forestille oss hvordan tilværelsen artet seg i tranlampens og robåtens tid. Det var jo også en tid hvor fiskerbonden her nord var uten kontanter. Inntektene av fisket ble bare bokført, først i mange generasjoner i Bergen, seinere hos kjøpmannen (Nessekongen) her nord. Varer ble så levert i bytte for fisken. Oftest ble fiskernes konto overtrukket, og han ble skyldig, en skyld som hadde en tendens til å stige gjennom hele livet. Men var rentefri.

I 1860-70 årene begynte noe å skje. Folk utover bygdene fikk litt kontanter mellom hendene. Storsildfisket, i tiden 1865-75, ga noen kroner også til fiskerne, selv om den store fortjeneste tilfalt kjøpmannen. (1,5 spd til fisker, 6 spd i utsalg fra kjøpmannen.)

En meget viktig forandring i annen del av attenhundretallet, var fremveksten av fiskekjøpere av bondestanden. I motsetning til «Nessekongene» handlet de kontant og hadde ingen krambodvarer de kunne gi i bytte. Det var selveiende bønder som hadde opparbeidd seg så mye kontanter, og nøt såpass kreditt at de kunne kjøpe seg en Hardangerjakt og begynne kontant fiskekjøp i Lofoten. De flekte og saltet i rommet, og reiste siden til fiskeberg nærmest mulig hjemmet for å tørke fisken. Også denne virksomhet ga litt kontanter til bygdefolket.

En ganske betydelig anleggsvirksomhet ble det også i siste fjerdedel av forrige århundre. Størst var virksomheten i Sulitjelma. Der var det beskjeftigelse for en hel hær av arbeidere. Men også Ofotbanen og Dunderlandsverket skaffet arbeid for bygdefolket i Nordland. Mange ble sesongarbeidere eller langtidspendlere og beholdt sitt småbruk eller husmannsplass, selv om de ikke kunne få gjort stort hjemme på bruket.

Store forandringer skjedde i den daglige tilværelse for folk. Tranlampen ble slått ut av parafinlampen i løpet av noen få år, (1860-70). Dampskipene erobret storparten av kysttrafikken, og lokale dampskipselskap satte etterhvert igang ruter innover i alle fjorder. Telegraf, og seinere telefon, brakte Nordland i nærmere kontakt med verden der sør. Behov for varer og tjenester steg i takt med alle disse forandringer. En gryende pengeusholdning var iferd med å gro frem. Rokken og vevstolen var ikke lengere så selvfølgelig, og så enerådende for å foredle ullen fra egne sauer.

Lenger sør i landet var tekstilindustrien forlengst etablert.

Her nord var det blitt flere agenter for sør-fabrikkene. En av dem var Chr. Fredriksen på Melbu. Denne Chr. Fredriksen (1865-1929) var på morsiden av Colde-

Nº 203

KR. 100

AKTIEBREV

AKTIESELSKABET NORLANDS FORENEDE ULDVAREFABRIKER

Direktionen for Aktieselskabet Nordlands forenede Uldvarefabriker
gjør villerligt:

at da Hr. *Balthus Andreasen, Cantat. Waarten*
har betalt en Aktie i Nordlands forenede Uldvarefabriker med

Et Hundrede Kroner

skal *han* eller enhver anden der ved loelig Transport bliver Ejer
af nærværende Aktiebrev, være delagtig i de Rettigheder og underkastede
de Forpligtelser, som Selskabets Lov, til enhver Tid fastsætter.

Mødt i Direktionen for
Aktieselskabet Nordlands forenede Uldvarefabriker
den 22. Maars 1899.

Chr. Frederiksen
Oluf J. Hansen

Oluf J. Hansen

Det startet på Melbu

vinslekten. (Det ga prestisje.) Hans far var fra Røros, og ble gift med en datter av Erich Leganger Coldevin. Med henne overtok han gårdsbruket og handelen på Melbu. I 1883 overtok så sønnen Chr. Fredriksen gården og forretningen. Han bygde etterhvert ut Melbu til et industristed. Hans fabrikkvirksomhet omfattet mange ting: Margarin, oljelær, blikkvarer, såpe, sildolje og tekstilindustri. Det var han som var primus motor ved starten av A/S Nordland Aktieuldspinneri som ble registrert 18. mai 1892. Det ble bygd på Gulstad (ca. 2 km fra Melbu) fordi der var en elv som høvde som drivkraft for fabrikkene. Fabrikkene mottok ull og filer fra sine agenter, og også direkte fra kunder. Den leverte vadmél, cheviot, halvull kjoletøy og tøy til underklær. Ulltepper, sjal og plaid kunne den også levere.

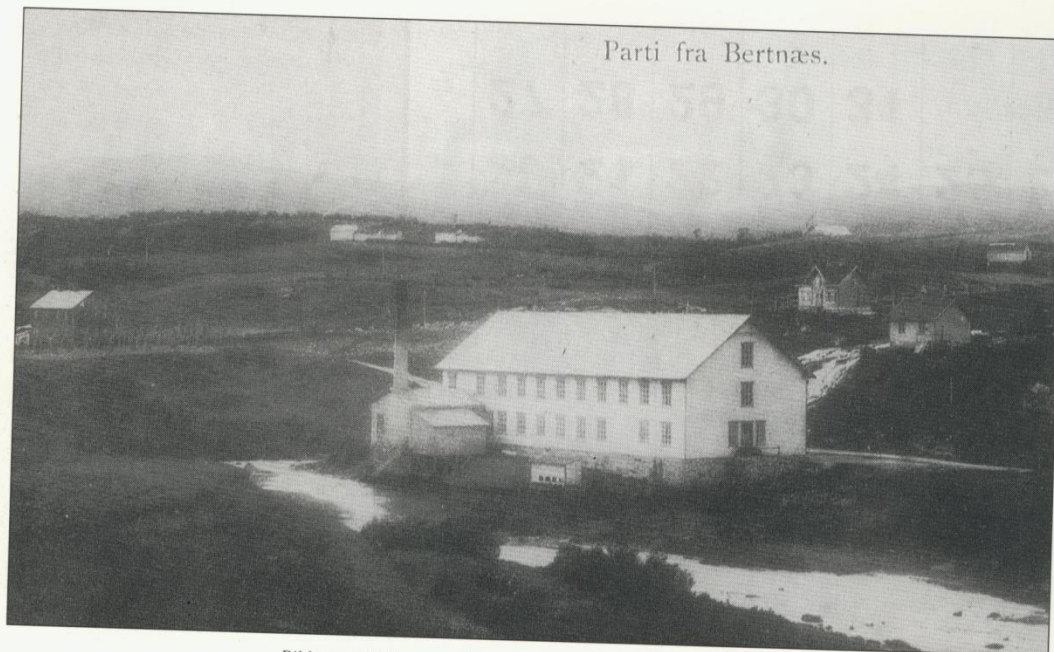
Ove Chr. Olsen hadde vært aksjetegner, byggeleder, og ble også driftsbestyrer. Han var ikke fagmann i tekstilbransjen, men Chr. Fredriksen hadde full tillit til mannen. Bedriften på Gulstad ble da også en suksess. Fabrikkene ga overskudd alt første året, og leiearbeidet strømmet på, så det måtte kjøres med nattskift for å få ekspedert bestillingene. År etter år ble det delt ut 10% aksjeutbytte, og det var meget i en tid hvor innskuddsrenten lå på 3-4%. Man forsøkte å bygge ut fabrikkene og nye maskiner ble innkjøpt, men i slutten av 90-årene fant man ut at tiden var moden for en radikal utvidelse og nyetablering. Aktieuldspinderiets generalforsamling tok den dristige beslutning å utvide med to nye fabrikkkanlegg. Hvem som fikk i oppdrag å finne ut hvor de nye fabrikkene burde anlegges, har jeg ikke kunnet finne ut av. Men resultatet ble at Gausvik i Tjeldsundet og Bertnes i Bodin ble de steder man fant best skikket for utbygging.

For Bertnes' vedkommende var det Møllnforsen i Kløftelva som fantes best skikket. Aksjetegningen fant sted i årene 1897-99 etter at Chr. Fredriksen hadde lagt frem en skissert plan for de nye fabrikkene. Det nye selskap fikk navnet Nordlands forenede Uldvarefabriker (NFU). I dette selskapet inngikk fabrikkene på Gulstad. Kostnadene med anlegg av de to nye fabrikkene var beregnet til kr 270.000,-.

Overskridelser også dengang

Tomten til Bertnesfabrikken og vann og fallrettigheter ble ordnet, og utgifterne til dette ble kr 11.910,-. Det skulle vise seg at disse rettighetene seinere skulle bli en gullkantet affære, men dette skal jeg komme tilbake til siden.

Ikke fullt så gullkantet ble selve byggingen. Det ble svære overskridelser på begge fabrikkkanlegg. For Bertnesfabrikken var transportomkostningene en medvirkende årsak til overskridelsene. Alt godset ble losset på Valosen, men der var ingen kai, så ilandføringen måtte skje med båt. Man prøvde å losse godset i listerbåter og ro det oppover Osen på flo sjø, men Osen var alt dengang så grunn at det bare ble en tur på hver flo. Det var store mengder trematerialer som skulle kjøres. Etasjeskillene hadde bjelker på 9x9", tett i tett for å kunne tåle trykk og vibrasjon av maskinene. Veggene var også svære dimensjoner. Avstanden fra Valosen til fabrikktomta var 2 km, og det ble mange hundre hestelass som skulle kjøres på en dårlig bygdevei. Bare skifertakene veide over 70 tonn. Selve grunnmuren gikk det arbeidsmessig glattere med. Den ble oppført av gråstein som man tok ut i fjellet like nord for fabrikktomta. Kjelleren ble bare delvis utgravd. Den skulle jo ikke brukes til noe spesielt.

Parti fra Bertnæs.

Bildet er tatt like etter århundreskiftet og viser Bertnes ullvarefabrikk sett fra sør/øst

Det var murmester Jakobsen fra Bødø som sto for arbeidet. Akkurat i denne tid foregikk det store murerarbeid ved Rønvik asyl, hvor flere titals gråsteinsmurene var beskjeftiget. Dette hadde skrudd opp arbeidslønningene fra kr 2-2,50 pr 10-timers dag til kr 4-5,- pr dag. Dette influerte selvsagt også på dagbetalingen ved fabrikkanlegget på Bertnes. For selve trearbeidene var det bygmester Kokaas fra Svolvær som hadde ledelsen. Straks bygnignen var kommet under tak, begynte maskininstallasjonene. De foregikk sommeren og høsten 1899. Dette var spesialarbeid som måtte utføres av montører sendt oppover fra de respektive fabrikker. Det var en allsidig og helt moderne maskinpark det her var snakk om. Det ble installert en ordentlig turbin med skovler, ikke et vannhjul. Turbinen og de nødvendige jernrør ble levert av Myren Mek. verksted. Derfra fikk man også de nødvendige remskiver og akslinger. Disse gikk gjennom hele fabrikkbygningen på langs. Dampkjelen og alle ribberørene ble visst også skaffet innelands. Resten av maskinutstyret ble levert fra Chemnitz i Tyskland. Det var kardemaskiner. Grovkarder, finkarder, plysj, wulf og filleriver. Den siste i eget hus. Huset ble byg opp på bakken nord for fabrikk. Godset ble sendt opp og firt ned på en taubane. Kraften til filleriveren ble skaffet ved et remtrekk fra fabrikk. Avstanden var 60 m, på grunn av brannfaren.

Så var det to spinnemaskiner, hver med 130 spindler. Videre spolemaskin og hespetre. I ververiet var det 8 vevstoler hvorav en jacquardstol.

I beredningen var det en hel del spesialutstyr som det ikke har lyktes å få full fortegnelse over. Ullvaskeri, valkemaskiner, sentrifuge samt fyrhus med dampkje-

Topp moderne utstyr

Elektrisk lys fra eget verk

le plassert i et tilbygg av tegel. Der var også en kneisende fabrikkpipe, bygd etter all mulig faglig innsikt og av importert tegl. Fabrikkbygningen var på 800 m² i 2 etasjer + kvist. Hertil kom fyrhus og turbinhus på 170 m².

Som prikk over ien nevnes at det i turbinhuset også var en liten dynamo som skaffet elektrisk lys over hele bygningen. Dette var det første elektriske lysanlegg i Salten-distriktet. I mørketiden virket fabrikken med sine store opplyste vinduer som det rene Soria Moria-slott, i en ellers sparsomt opplyst bygd. For å installere alle maskinene ble det sendt oppover spesialister fra Tyskland. Utenom selve fabrikken ble det bygd 3 mesterboliger på 52 m² i 1 1/2 etasje og en bestyrerbolig på 96 m², også i 1 1/2 etasje. Arbeiderboliger ble det derimot ikke sørget for i første omgang. (Justhaugen, en nesten ny sveitservilla, ble kjøpt i 1918 til bolig for arbeidere som ikke var hjemmehørende i bygda).

Alt dette arbeid ble administrert fra Melbu. Der ble også anleggsredskapet ført. Men det ble også valgt et lokalt styre som besto av:

Konsul og d/s ekspeditør Falck, Bodø (formann).

Andreas Johansen, Bertnes. Konrad Larsen, Seivåg. De to siste var fiskekjøpere. Formannen i lokalstyret var også medlem av hovedstyret på Melbu, der Chr. Fredriksen var formann. Alle ansettelser ble foretatt i Melbu. Funksjonærstaben i 1899 besto av følgende.

1. Bestyrer E. F. Seifert. Han var fra Øst-Prøysen. Hadde gode attester fra Uldvarefabrikken i Samnanger ved Bergen, der han hadde vært beredningsmester.
2. Spinnemesteren het Pedersen og var dansk. Han var en dyktig fagmann og hadde drevet et lite spinneri i Danmark. Det gikk dessverre overende i konkurransen med de store, og Pedersen havnet så heroppe.
3. Vevemesteren het Oftedal og var fra Stavanger-kanten. Han var ganske ung og nettopp ferdig utdannet fra vevskole.
4. Fargerøreren het Helfjell og var utlært hos farver Johnsen i Bodø. Også han var helt ung.
5. Beredningsmesteren het S. S. Vaage. Også han kom fra Samangen, og hadde arbeidd under Seifert i beredningen der. Han var et arbeidsjern av de sjeldne, og ble ved fabrikken i hele sin yrkesaktive alder.
6. Kontorfolkene var bokholder Carl Moe, kontorist Fagerhaug og ekspeditør Albert Larsen fra Bodin.

Som man ser, en forsamling fra mange kanter.

Henimot jul ble fabrikken høytidelig igangsatt. Og det var i den anledning en festlig tilstelling på fabrikken, hvor direksjonen med damer, funksjonærene og arbeiderne var tilstede. Det ble stelt til en enkel servering, og taler og lykkønskninger ble fremsagt.

Noe som neppe ble tatt med i talene var overskridelsene på byggebudsjettet. De var dessverre formidable. Anlegget var kostnadsberegnet til kr 135.000,-, mens det avsluttede byggeregnskap viste en utgift på kr 200.000,-. Situasjonen var likedan for Gausvik. I stedet for et kapitalbehov på kr 270.000,-, var det nødvendig å reise kr 400.000,-. Altså måtte nye aksjer tegnes. 2 agenter ble satt på

Fra spinnesalen

Så var man igang – – og stoppet!

Flere vansker

Avskjed uten fallskjerm!

denne oppgaven. Det de hadde å føre i marken, var det enestående gode resultat fra Nordland Aktieuldspinneri. Nytegningen lyktes bare delvis, og man måtte ut på lånemarkedet.

Stillingen var ved utgangen av 1900 at Nordlands Forenede hadde en aksjekapital på kr 230.000,- og en lånekapital på kr 240.000,-. Sett med våre øyne er dette en meget god dekning av egenkapital. Særlig tatt i betraktning den lave rentefot (4-5%). Pantegjelden som falt på Bertnes-fabrikken var kr 30.000,- i Riksforsikringsanstalten, og delaktighet i en felles gjeld på de tre fabrikkene som utgjorde kr 150.000,-.

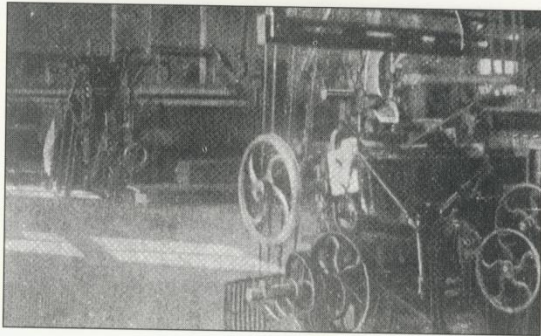
Noe av denne gjeld sto direksjonsmedlemmene ansvarlig for som selvskyldnerkausjonister. Når det ble skifte av medlemmer i direksjonen, måtte de nye overta selskyldnerkausjonen etter de avtroppende (!)

Etter at festtalene var avsluttet og direksjonen med damer var reist hjem, begynte hverdagen. Inntaksdammen var føket full av snø, og når vannet ble satt over fra Kløftelva, støpte de den full av is. På ett eller annet vis fikk de likevel noe vann inn i rørgaten, og en tid såpass mye at fabrikken hanglet og gikk, men endel av jernrøret lå uisolert i et luftspenn. Her føret røret på seg med is innvendig. Åpningen ble mindre og mindre og en vakker dag i slutten av januar, sto alt i stein. Det ble da ordnet slik at det inneliggende råstoff og tre mestre + nødvendige arbeidere ble sendt til Gausvik hvor de arbeidde nattsift. De hjemnevende fikk turbinrøret rensert for is. Her var det S. S. Vaage som tok tungtaket. Ekspedisjonen og poståpneriet som i de første år sorterte under fabrikken, ble holdt gående til fabrikken var i driftklar stand. Det skjedde i begynnelsen av april. (At røret frøs tett, skjedde ikke flere ganger. Det ble nemlig isolert med en kappe av 2" plank og tjærepapp.)

Årsoppgjørene ble gjort pr 30/6. I denne tid hadde fabrikken bare vært i drift et par måneder, så for året 1900 ble ikke avlagt noe eget regnskap for Bertnes-fabrikken. Utdrag av bøkene ble sendt til Melbu og inngikk i fellesregnskapet.

En skulle tro at en, etter det så totalt mislykkede første halvår, ville ta fatt med forhøyet energi for å få driften i balanse. Dessverre, en ny vanskelighet meldte seg. Samarbeidet mellom Seifert og mestrene gikk absolutt ikke. Seifert la seg altfor mye opp i deres arbeid. Vevmester Oftedal måtte slutte, og Seifert ville selv overta som vevmester, noe han absolutt ikke duede til. Spinnemester Pedersen ble også skubbet ut av Seifert. Det kom nye folk, men samarbeidet knaket og fabrikken fungerte ikke som den skulle. Resultatet ble at Bertnes-fabrikken gikk med et underskudd på kr 4.600,- driftsåret 1900-1901. For Seiferts vedkommende førte det til at han måtte pakke sine saker og dra, uten noen slags fallskjerm (!) Han hadde vist seg helt udugelig som leder, selv om han hadde de aller beste papirer som appreturmester.

Den nye bestyrelsen var Harald Frederiksen som ble overført fra Gausvik, der

Fra vevsalen

De «nyrike» på Innstranda

han hadde vært bestyrer fra denne fabrikkstart. Han hadde med seg vevmester Leivestad og spinnemester Hultgren. De ankom midt på sommeren, en heldig tid å etablere seg i. De ble da også lengere i tjeneste enn sine forgjengere og fikk et helt annet fotfeste i bygda enn disse hadde hatt.

Innstranda var i omforming i tiden omkring århundreskifte. Den bynære beliggenhet, gjorde at avsetningen på gårdsprodukter var relativt lett. Det førte til en viss intensivering av gårdsdriften. En meget viktig og nokså nystartet virksomhet var fiskekjøp. Av slike fiskekjøpere var det blitt en hel del. Tidligst ute var vel Andreas Johansen, Bertnes. Men det var fiskekjøpere med egne fartøy både på Støver, i Åsen, på Nystad og Valle. Videre innover etablerte flere og flere seg i denne bransjen. Rundt hele fjorden satt de på de beste gårdene og førte dels store hushold. Typisk er at det er to fiskekjøpere med i den første direksjonen. Forskjellige kulturelle tiltak, så også dagens lys. Ungdomslaget ble stiftet i 1898 og Indstranden sangforening. Et skytterlag ble også stiftet. Dette var i unionsstridens dage, og forsvarsviljen blusset. Fabrikkfolkene tok del i disse virksomheter. Frederiksen garanterte sågar for lån til å bygge ungdomslagets hus, Nordly.

Jeg har forsøkt å finne ut hva funksjonærer og arbeidere tjente i tiden før 1914, men materialet er sparsomt. Bokholderen hadde en begynnerlønn på kr 80,- pr måned. Det samme hadde meistrene. Dvs. en årslønn på kr 960,-. Det var omtrent samme lønn som en folkeskolelærer. Hertil kom endel helt åpne «frynsedoder» som billig husleie, (visstnok lik null), billige tekstilvarer, og etter 1917 litt gratis strøm.

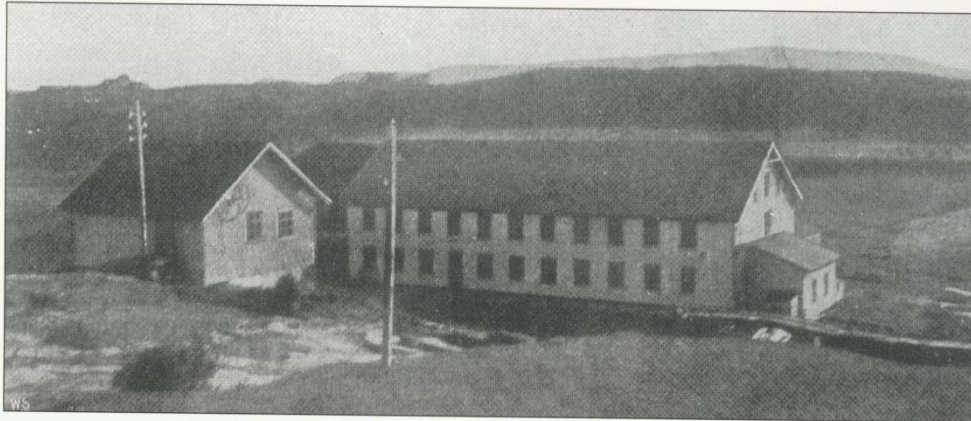
Før arbeiderne var lønnen 20-30 øre pr. time. For 10 timers dag altså kr 2,- til kr 3,-, hvilket var vanlig arbeidslønn før første verdenskrig. Men forskjellen på manns- og kvinnearbeid har jeg ikke funnet ut av, selv om den utvilsomt eksisterte.

Fredens tid

Denne tiden før krigens herjinger 1914-1918, var en utrolig fredelig tid. Europa hadde åpne grenser, og de fleste land forlangte ikke pass. Man kunne reise hvor man ville, helt fritt. Tollmurer var det lite av, så utenlandske tekstilvarer strømmet fritt inn i landet. I den situasjon måtte Bertnes-fabrikken legge seg i selene for å få nok arbeid.

Utvidelse

Det var tegnet en hel del agenter allerede før fabrikken satte igang. Noen skaffet mye leiearbeid, ull og filler. Andre gjorde ingen ting. Bokholderen hadde som endel av sitt arbeid å reise rundt for å skjerpe agentenes innsats og for å engasjere nye. Det monnet, tilgangen på leiearbeid og råstoff steg så meget at man i 1906 anskaffet en større spinnmaskin og et nytt kardesett, noe som førte til at spinnerisalen fikk et lite tilbygg mot nord.

Bildet over er tatt i årene like etter århundreskiftet. Den lille bygningen i forgrunnen er «Filleriveren».

På «martnan»

For å øke råstofftilgangen og salget av varer, var fabrikken også representert på de årlige markedsplasser. Disse begynte på Stokmarknes den 21. juni med karusell og psitivmenn, med gjøglere og klokkejøder. Og altså med salgsbod og mottak av råstoff fra Bertnes uldvarefabrikk, som kunngjorde sin tilstedeværelse med et flott skilt. Etter en uke på Stokmarknes, gikk turen til Kabelvåg. I tiden like etter århundreskiftet besøkte Bertnes-fabrikken også Bjørns-markedet. Dette ble et nokså langt fravær fra det vanlige arbeid ved fabrikken, så Bjørn ble sløffet. Men Stokmarknes og Kabelvåg ble det holdt fast ved helt til annen verdenskrig. 1939 var siste gang fabrikken var på marked med sine varer. Vanligvis brukte man ei storskjøyte til denne trafikken. I mellomkrigstiden gjorde Agnar Berg mange markedsturer for Bertnes-fabrikken.

Bertnes Uldvarefabrikk hadde også et meget levedyktig utsalg i den gamle Falck-gården nede ved havna i Bodø. Den lå der Løvold nå har sin forretning. Og utsalget holdt det gående til konkursen for NFU i 60-åra.

År for år ble arbeidere og funksjonærer fastere integrert i bygdemiljøet og også delvis rekruttert derfra. Tidligere er nevnt at de deltok i foreningslivet. De var også med i friluftsliv, enkelte var ivrige sportsfiskere og andre var jegere. Litt jordbruk var det også vanlig å drive. Det minste var et potetland til eget bruk.

Hovedråstoffet for fabrikken hadde både finull og grovere dekk-hår. Den egnet seg godt til f.eks. sjøvotter og raggsokker, men mindre godt til stoffer, til klær. Avelsledelsen for sau var fullt klar over dette. Statskonsulent Nøkleby var sågar medlem av direksjonen for Bertnes-fabrikken. Hans botemiddel var import av sjeviotvæarer fra Skottland. Merino, som ga den fineste ullen, ble med rette fra-rådd på grunn av landsdelens barske klima.

Importen av sjeviotsau lyktes godt, og de fleste distrikter kunne levere en mer ensartet og egnet ull til fabrikken. Selvsagt spilte vekslende klima og vekslende føring også inn. Under svært svak inneføring, var det best med to ganger klip-

Sauen blei «foredlet»

Eget post- åpneri

Aksjeutbytte = julekort

Skitten rett i elva

ping. Vinterulla kalte man ru fra gammelt av. Den måtte brukes med forstand, og ikke til overmål.

Sommerullen var bedre. Man fant snart ut at den egnet seg godt til ulltepper. Og år om annet øket Bertnes-fabrikken sin ullteppeproduksjon helt til nedleggelsen i 1955.

Ved noenlunde jevn føring hele året, foretrakk fabrikken helårsull klippet i pels. Sauavlsgården på Jærøy, som seinere flyttet til Tjøtta, leverte slik pelsklippet helårsull. Slik ull var lettere for fabrikken å sortere. Det ble sendt til agentene brosjyrer til utdeling blandt saueholderne og ellers gjort en god del for å høyne ullkvaliteten. Og stadig ble det slik at den beste ulla ble reservert for ullteppeproduksjon. Store kunder som sykehus, dampskipsselskaper og hoteller ble etter hvert meget betydelige kunder.

Det var altså fabrikken som fikk igang eget poståpneri og d/s ekspedisjon med Albert Larsen som poståpner. Fra 1902 skiftet poståpneriet navn fra Bertnes til Valosen, og ble helt utskilt fra fabrikken. Og Albert Larsen gikk helt over til kontorist ved fabrikken. Den nye poståpner ble Julius Nystad, og etter ham Helena Nystad og Fritjof Nystad. Valosen var også d/s stoppested og fabrikken fikk en god del av sin godsmengde over kaien på Valosen.

Selv om førkrigsårene var relativt gode år, med økning både i omsetning og fortjeneste, ble et bare sjelden gitt utbytte på aksjene. Det ble med at Harald Frederiksen sendte aksjonærene et julekort med ønske om God jul og godt nyttår. Julius Nystad, som alltid hadde et lite rim på lager, føyet til: At give Dem mere vi ikke formår. Så la han kortet på et godt synlig sted på postkontoret, – og folk moret seg. Forhåpentlig gjorde Harald Frederiksen det også. Aksjeutbyttet ble jo bestemt av hovedstyret på Melbu, og ikke av ham.

For lokalsamfunnet på Innstranda, var det arbeidsplassene og varene fabrikken leverte som var det vesentligste. Men det var da en del aksjonærer blant fiskekjøperne i bygda. Julius Nystad var nok en av dem. De hadde en viss grunn til ergrelse.

Hvordan var det så med forurensningen fra fabrikken? Alt gikk selvsagt rett i elva og i Osen. Det som vi i nabolaget la størst vekt på var at en 4-sæters utede plumpet altsammen rett i elva og Osen. Vi unger hadde selvsagt beskjed om ikke å drikke av vannet. En forurensning som kanskje var vel så giftig, var utskylling av lut, av anilinfarger (laget av steinkulltjære), sjoddy, vaskeriavrenning, luten fra stamperiet og valken. Altsammen fullt av kjemikalier. Likevel var Osen en skattet lekeplass for den vrimmel av unger som vokste opp i hine barnerike tider.

Man lekte med mange slags merkelig avfall. Det var noen små kostlignende plantehoder fra en bestemt valse i beredningen, antakelig var det kardebarrer. Vi kalte dem kosta, og visste godt at de ble brukt til å reie tøy med. Så var det en hel del forskjellige spoler med og uten tråd på, i mange slags farger og fasonger. Det var også stampelo, filler og vatt. Men fornemmest av alt var utbrente lyspærer. De var av en gammelmodig type med bare en enkel glødetråd, og uten skruegjenger, omtrent som en bilpære. Ingen snakke om forurensning dengangen og det ble aldri påvist skadevirkninger av den til tider betydelige forurensning.

Gjeldfri

Verdenskrig og fortjeneste

«Japper» da også

I tiden fra 1901-1915 ble fabrikk forberedt, og nye maskiner innkjøpt. Vedlikeholdet var perfekt og arbeidsdisiplin og samhold i arbeidsstokken var godt. Gjeld ble sanert, og avsetningsmarkedet ble stabilt og tilfredsstillende.

Krigsutbrudet 4. august 1914 virket som et sjokk på arbeidslivet i Norge, og alt ble lammet i de første ukene. At det ble erklært moratorium (gjeldsuttsettelse), gjorde galt verre. Fabrikk fikk ikke inn utestående fordringer, og det knep derfor med penger til lønninger. Om landet kunne holde seg nøytralt, var uvisst. All utenrikshandel var truet. En nervøs stemning bredte seg. Man fryktet for blokade. Agentene sendte inn råstoffer i stigende mengder og forlangte å få tøy og garn igjen. Klær måtte jo folk ha, uansett krig eller ikke. En Bodø-bank betalte ut nødvendige penger til lønninger, og overså hele moratoriet. Fabrikk gikk snart for fullt igjen. Moratoriet ble forresten snart opphevet, og etterspørselen etter varer steg og steg. I 1915 var overskuddet for NFU kr 23.895,-, og aksjeutbyttet ble 5%. Året etter gjorde omsetningen et digert sprang fremover og overskuddet ble 104.613,- kr. Aksjeutbyttet ble 6%. Stigningen fortsatte, i 1917 var utbyttet kr 168.748,-, og det ble delt ut 10% utbytte. I 1918 var utbyttet noe svakere, men det ble fortsatt 10% utbytte på aksjene, og fabrikkene arbeidet for fullt. I disse tall bør en være oppmerksom på at det i krigstiden var en sterk inflasjon, så kronen i 1918 bare var verd 50 øre eller mindre i forhold til 1914-kronen.

I 1915 ble Harald Frederiksen forflyttet til margarinfabrikk Nora på Melbu. Direksjonen anså vel hans vellykkete innsats som bestyrer ved Bertnes-fabrikk for fullført, og han kunne få en noe letter jobb ved margarinfabrikk. Den som ble ansatt etter Frederiksen het Schirn. Han var tysker og hadde vært ansatt ved Sandnes-fabrikk på Jæren. Av utdannelse var han vevmester.

I 1916 innledet Bodø by forhandlinger med fabrikk om overtakelse av alle rettigheter til vassdraget som fabrikk hadde ervervet i 1898. Man hadde regnet ut at Mølnforsen kunne utbygges til 1200 KW, og det anså man som fullt tilstrekkelig for byens behov i lang, lang tid. Kjøpet gikk i orden. Byen skulle utenom kjøpesummen levere fabrikk 70 KW på dagtid fra kl. 6 til 18, og 10 KW om natten, gratis. Dette var en meget gunstig kontrakt, verd flere millioner kroner, men det var ikke nok strøm til å kunne sløyfe fyrhuset og dampkjelen.

Det ble visse vansker med å skaffe kull under krigen, og i 1917 og 18 måtte man gå over til vedfyring. Det var Kristian Kolhus som leverte det meste av veden og han brukte elva til å fløte favneveden helt ned til Kløfta. Det er fortalt meg at fabrikk brukte 300 favner ved pr år for å holde stimen oppe.

Den nye bestyrer, Schirn, for meget varsomt frem i de første krigsårene, og gjorde lite av seg. Han hadde ikke norsk statsborgerskap og var vernepliktig i Tyskland.

Han gjorde noen merkelige forandringer på bestyrerboligen. Tok hull på vestveggen og bygde en åpen veranda foran. Et sprinkelverk skulle bli bekledd med eføy. Nu vel, man smilte. Herregud, det var jo jobbetid, og det var en tid nøyaktig lik jappetiden vi nyss har gjennomlevd. Penger ble sløset til så mangt. Fiskekjøperne tjente og brukte mye penger. Det gikk det ord at «Strandværingsskjerringene gikk røyst i selke».

Bertnes ullvarefabrik sett fra nord

Men etterhvert som krigen skred frem og Schirn følte seg tryggere mot utskrivning til fronten, fikk hans jappetendenser verre utslag. Han skaffet seg et tysk maskinagentur og satte igang kjøp av maskiner. Hadde det vært fornuftig i innkjøpene, – at fabrikkens tilårskomne maskiner hadde blitt fornyet, så hadde virksomheten hans kunnet «forsvares». Kanskje var kurante maskiner ikke på markedet lenger, de han kjøpte var ihverfall uten mening skapt. Han kjøpte blant annet en lim- og korkemaskin beregnet på 80 kamgarns vevstoler. Den uinnskrekete innkjøpsordning jobbetiden hadde gitt ham, ble nytt til det ytterste. Handelen gikk i tyske mark, og pengene ble innsatt på morens navn. Han skulle sikre henne pensjon etter krigen. Det ble det jo intet av. Da krigen sluttet kom inflasjonen helt ut av kontroll, og det endte opp med at tyske mark ble helt verdiløse.

NFU kjøpte i 1918 Harstad Uldspinneri. Fabrikken hadde en verdifull eiendom i Harstad. Videre besluttet generalforsamlingen i 1919 å bygge ut fellestage-ret i Melbu. Det ble en murbygning på 300 m² i tre etasjer med plass for hovedkontor, lager og konfeksjonsfabrikk. Bygget ble meget dyrt.

I 1920 begynte NFU å få økonomiske vansker på grunn av stor konkurranse fra importerte tekstilvarer. Resultatet ble at årets driftsresultat viste et underskudd på kr 119.270,-. Slik hemningsløs import gjorde seg gjeldende i alle bransjer og man fikk slagordet «kjøp norske varer», et opprop som såes overalt i alle media.

Ny sauerase fra Steigen

Schirns merkelige innkjøp kom i søkelyset. Bestyrer Bjørnsen i Gausvik var nå forfremmet til administrerende direktør i NFU, og han reiste til Bertnes for å ordne opp. Det tok lengere tid enn forutsatt. I 1920-årene var kommunikasjonen mellom Bodø og Bertnes dårlig. Det fantes 2-3 automobiler, man transporten foregikk stort sett med hest. Bjørnsen fant det umulig å leie seg inn på hotell i Bodø. Han fikk sengeplass hos lærer Vesterlid, og kosten hos fru Moe. På bestyrerboligen kunne han selvsagt ikke ta inn. Det rådte en nervøs stemning deroppe. Schirn hadde sin mor på besøk. Hun så nokså tuslete og forskremt ut, når en traff henne på veien. Bjørnsen gikk igjennom alle regnskaper og kontrollerte mesterens notater. Så vidt vites fant han intet som kunne kalles direkte svindel.

Likevel gjorde direksjonen temmelig rent bord. Schirn og hans familie måtte flytte ut av bestyrerboligen. De havnet visst i Stavanger, der fru Schirn var fra, og var ribbet.

To svenske mestre ble også avskjediget, uten videre. Hva galt de måtte ha gjort, er ukjent. I steden ble ansatt Simon Ellingsen og Andreassen, folk fra Vesterålen. De som ble igjen av funksjonærene var S. S. Waage og Carl Moe. Folk fant ut at Bjørnsen fulgte parolen om «Norske varer» når han rensket så radikalt opp.

Så var det da å ta fatt på det avsnitt vi har kalt mellomkrigstiden. Fabrikken hadde en lånegjeld på over kr 100.000,-. Tilgangen på råstoff og leiarbeid var krympet betraktelig, imot det det hadde vært i de gyldne krigsårene. Til det kom paripolitikken, som fikk kroneverdien til å stige og vareprisene til å falle. Lønningene falt tilsvarende. Bare gjelden falt aldeles ikke. I realiteten var gjelden på kr 100.000,-, direksjonen fant den altfor høy, fordoblet. Det skulle dobbelt så mye varer og tjenester til for å innfri lånene.

Tidligere er nevnt at Bertnes-fabrikken hadde funnet et solid og stigende marked for sine ulltepper. Ullkvaliteten her nord var en medvirkende årsak til suksessen. Og avelsledelsen la stor vekt nettopp på ullkvalitet. Steigen ble en foregangsbygd og hadde flere fremrakende saueavlere. Steigensauen ble tilsist erklært som egen rase (1954), en rase med utmerket «ullteppeull». Store leveranser på mange hundre ulltepper var med på å redde situasjonen for fabrikken. Tallmaterialet mangler jeg dessverre for hele mellomkrigstiden.

Det var bare i de første 2-3 årene etter fredsslutningen at folk kjøpte kostbare utenlandske stoffer. Snart kom tiden da både bygdefolk og byfolk måtte spare. Fabrikken fikk igjen leiarbeid, og på markedene strømmet ull og filler igjen inn. En kort tid hadde det vært 4-dagers uke. Det ble det slutt med, og fabrikken gikk for fullt hele mellomkrigstiden.

Bestyrer Ellingsen var sparemann og han hadde vel også fått instruks av Bjørnsen om å føre en striks sparepolitikk. Resultatet ble at det ikke ble foretatt noen fornyelse av maskinparken. Og det var bare såvidt man kunne si at husene ble forsvarlig vedlikeholdt. Men gjelden ble nedbetalt. Hus og maskiner ble nedskrevet i verdi i takt med at gjelden forsvant. Jeg tror selve fabrikk-bygningen tilsist sto i kr 1,-. Årsoppgjørene har dessverre ikke vært tilgjengelige for meg. Men ett er sikkert, bedriften bar seg. Det var ingen underskuddsaffære.

Ny krig

Besettelsen

Alle lover har hull

Allerede i 1937 begynte det å bli en viss engstelse for utviklingen i verden. Hitler førte stor tale og rustningsindustrien i Tyskland gikk for fullt. Også i Norge begynte man så smått å bevilge penger til forsvaret (52 + 20 mill. ialt). Det var iferd med, på grunn av rustningaktiviteten, å bli en viss prisstigning, og avsetning av tekstilprodukter fra fabrikken var stigende. Så skjedde det mange hadde fryktet. 1. sept. 1939 marsjerte Hitlers tropper inn i Polen. England og Frankrike ble nødt til å mobilisere og krigen var et faktum.

Til oss kom krigen for fullt 9. april 1940. Fra da av og til krigen sluttet i mai 1945, fikk Norge ingen import fra vest. Overskuddet av vår handelsflåte kom heller ikke landets innbyggere til gode. Så ble det da å klare seg som best man kunne. Fabrikken var storforbruker av såpe, og visse sorter olje. Meget vanskelig å skaffe begge deler. Anilinfarger var det mere av. Vår eneste handelsforbindelse var Tyskland, og de hadde annet å gjøre enn skjøtte sine forpliktelser som okkupasjonsmakt (Haagkonvensjonen). Noe fikk vi, og folks evne til å klare seg, viste seg å være storartet. Klearing ble et meget brukt uttrykk. Hamstring likeså. Hard valuta snakket man også om, og det var ikke pengesedler lenger som var hard valuta. Det var, ja f.eks. kjole- og dresstoffer, ulltepper og vattplater. Bertnesfabrikken leverte varer av stor verdi på klearingsmarkedet, de hadde «hard valuta», akkurat som bøndene. Mat og klær var meget høyt prioritert, slik det alltid har vært når det er krig.

Tilgangen på ull var regulert. Saueholderne hadde leveringsplikt, men de hadde også et lite frikquantum de kunne sende til opparbeidelse på ullvarefabrikk. Dette kvantum måtte attesteres av forsyningsnemnda. I et slikt rasjonert og regulert system som vi hadde under krigen, var det mange smutthuller. Så vidt vites stoppet fabrikken ikke opp for råstoffmangel en eneste dag under hele krigen.

Man skulle kunne frykte at arbeiderne ville søke seg bedre betalt arbeid under krigen. Tyskerne hadde uinnskrnket behov for arbeidsfolk. De bygde brakker og festninger, de bygde veier og jernbaner. Både menn og kvinner fikk godt betalt arbeid hos dem. Den gamle, faste arbeidsstokk i fabrikken ble trofast ved det gamle. Selv om tariffene for tekstilarbeidere lå langt under det en kan kalle markedspris.

Behovet for reservedeler var stort. Maskineriet var gammelt og slitt. Noen fornyelse var det ikke tale om, all import var så å si stanset. Det ble å slite på det gamle og reparere så godt det lot seg gjøre. Mestrene var dyktige til denne jobb. Fyrbøter Ragnar Helgesen og smed Kanck kunne mer enn sitt fadervår. Denne kunnskap brukte de for å hjelpe til med å holde fabrikken gående.

Fabrikkenes lånegjeld ble, så vidt jeg har fått opplyst, så og si nedbetalt. Bare en beskjeden kassakreditt beholdt man.

Da freden kom, sto man med en fast arbeidsstokk, både kontorfolk, mestre og arbeidere ble ved sin lest, selv om gjenoppbyggingen lokket med bra betalt arbeid. Problemet var om man skulle fornye maskinparken? Den var nå 45 år gammel, og selv om tekstilindustrien var tidlig ute og hadde 100 år bak seg i 1900, så var det skjedd en del på det halve århundret siden dengang. Helt nye

Usikker framtid

og meget mer effektive maskiner var kommet på markedet. Man hadde f.eks. fått ring-spinnemaskiner som kan ha spindelhastighet lik 1400 o/min. og man hadde fått vevstoler som hadde en fart på skyttelen opptil 170 skudd/min., mot 100 for de eldre typer.

Om de skytteløse vevstoler var kommet på markedet i midten av femtiårene er uvisst. De kan gi 250-300 skudd/min. Merkelig nok synes ikke spørsmålet om en total fornyelse av maskinutstyret å ha vært særlig alvorlig drøftet. Man var usikker på fremtiden. Prisnivået lå betydeleg høyere enn før krigen og svært mange, ja nesten alle fryktet nedgangstider slik som det hadde vært i 1920-årene. Man hadde i erindring de store utgifter man hadde hatt i 1920-21 ved nybygging av felleslageret på Melbu (kr 200.000.-), og nølte med investeringer.

Så brente fabrikken i Gausvik, og et nytt spørsmål dukket opp. Sammenlåsning, stordrift? Det lå i tiden. Stordriftsgevinst spøkte i alle teknokraters bakhode. Det ble en viss bevegelse i aksjemarkedet. NFU-aksjene kom på salg. Var det spekulanter ute og gikk? Hvem sto bak?

Imens gikk maskinene for fullt. Ulltepper, – spesialartikkelen for Bertnesfabrikken, var det stor etterspørsel etter. Alle institusjoner med behov for sengeplasser, d/s selskaper, jernbanen og fremfor alt sykehusene hadde et nesten umettelig behov.

Nordland fylke hadde lenge vært storprodusent av sauekjøtt og ull, og produksjonene øket. I 1949 var det bare Rogaland som lå høyere med 2320 – mot 1650 i Nordland (relativtall).

Alt i tredeårene hadde Norges Kjøtt- og fleskesentral bygget 3 saueslakterier i Nordland (Leknes, Sortland og Steigen). Derfra fikk fabrikken ull som var klippet i pels og hvor man kunne sortere ut den beste ullen til ulltepper. Dette kom nå fabrikken til fordel etterhvert som behovet for ullteppeull steg. Men leiarbeidet, som jo opprinnelig dannet ryggraden i fabrikkens virksomhet, var slett ikke slutt. Fortsatt ble endel sauer klippet hjemme og. Filler produserte folk naturligvis fortsatt. Kortsagt, bedriften surret og gikk og få ante at det trakk opp til uvær.

I 1947 sluttet Carl Moe som kontorsjef og Sigurd Nilsen ble hans etterfølger. Fra ham har jeg fått en rekke opplysninger, men ikke konkrete tall. Alle regnskaper ble etter de var revidert av den lokale revisjonen, sendt til Melbu, hvor de nå befinner seg, – men dessverre ikke tilgjengelig for meg.

Sigurd Nilsen opplyser at i hans tid, 1947-1955, ble regnskapene fra Bertnesfabrikken oppgjort med overskudd når de ekspedertes over til hovedkoret på Melbu. Men når fabrikken så ble belastet diverse utgifter ved felleslagret og annet, så var resultatet blitt vendt til underskudd.

Det hendte i de siste år fabrikken var i drift at det ble så store teppeordrer at man måtte ta inn ekstrafolk og drive på nattskift. Arbeidsstokken kunne være over 40 ialt. Den største leveranse han kan huske var en leveranse av ensfargete hvite ulltepper til Dikemark sykehus. De ble produsert i en bredde av 1,40 m og lengder så langt som fabrikkens maskiner tillot. Ialt var bestillingen på 10.000 m, dvs. en lengde som fra Bertnes til Bodø. Oppkapping og hekling for endene

Et teppe på 10000 meter!

hadde sykehuset selv maskiner til å gjøre. Teppene levertes i digre ruller, og det ble mange billass og mye nattarbeide før leveransen var effektivt. Samtlige som arbeidet ved fabrikkene, var med rette stolt av prestasjonen.

Imens foregikk diskusjonen om fabrikkens fremtid over hode på fabrikkfolkene. Det var nye tanker og nye vyer. En lett rus over firheten etter krigens seige stampesjø, hadde nok ført til en viss svimmelhet.

Man hadde en utmerket industritomt i Harstad by, man hadde en betydelig assuransesum etter brannen i Gausvik. Man hadde store lånemuligheter i Nord-Norgesfondet, og man hadde politikernes velvilje. I spissen Erik Brofoss, planøkonom og iherdig talsmann for industriutbygging i Nord-Norge. Og det var Reidar Carlsen som var direktør for Utbyggingsfondet for Nord-Norge.

Den nevnte bevegelse i aksjemarkedet viste seg ikke å skyldes profittjegere. Det var folk som Erling Sannes og Bjarne Hovde som sto bak, og ønsket å rasjonalisere tekstilindustrien til nytte for næringslivet i Nordland. At tekstilindustrien skulle gi gullkantede aksjegevinster, hadde de neppe noen sans for og håp om. Noen innsikt i tekstilbransjen hadde de ikke. Hvilke konsulenter de brukte, vites ikke.

Det merkelige kom til å skje. Bertnes Uldvarefabrikk ble nedlagt. De gamle maskinene ble demontert og satt opp igjen i Harstad. De ble ikke mer moderne med det. Tvertom, de vantrivdes på det nye vaterrette og stabile betonggulv, og ville ikke rikke seg. I løpet av sitt halvhundreårige liv, hadde de jenket seg etter oppståtte skjevheter i tregulvene. Tomas Waage måtte reise oppover til Harstad for å få dem igang. Men øke hastigheten på skytler og spindler kunne han selvsagt ikke. De var og ble umoderne. Tall for hva den nye storfabrikken i Harstad kom til å koste, har jeg ikke. Men et er sikkert. Den ble ulønnsom. I 19.... gikk den konkurs og firmaet NFU ble slettet av slettet av firmaregistret.

Bertnes-fabrikkens bygninger og tomter ble realisert for en billig penge til Ekmornes Møbelindustrier. Firmaet fikk visst også støtte av Utbyggingsfondet, og visse skattelettelser. Noen stordrift ble det aldri. 6-7 personer laget madrasser og i slutten av 80-årene la de ned produksjonen og solgte fabrikkbygningen til firmaet Inter Shop a/s i 1989. På forhånd hadde de realisert bestyrerboligen, 2 mesterboliger og arbeiderboligen på Justhaugen. Inter Shop har pusset opp og tatt i bruk hele bygningen til lager, kontorer og en meget stor familieleilighet. Firmaet er et importgrossist firma med ca. 1000 forretninger som kunder. Vare-sortimentet er: Te, kaffe fra eget brenneri, søtsaker, krydder og natursnask.

Nedlegging på Bertnes

Og så var det slutt på eventyret

Kildestoff:

Carl Moe: Håndskrevne notater om Bertnæs Uldvarefabrik fra starten frem til 1921.

Steinar Ellingsen: Framveksten av industristaden Melbu 1890-1920. (Hovedoppgave)

Nordlandsarkivet: Noen salgsbøker fra Bertnæs Uldvarefabrik.

Intervjuer med Aleksander Torbergsen, Sigurd Nilsen, Helga Waage, Torvald Henriksen m.fl.

Vesterålsmuseet har hele arkivet for Nordland Forenede Uldvarefabrikker, (30 hyllemeter) men det er foreløpig ikke ordnet, og det gis ingen opplysninger derfra.